

POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA, 1 – 6

PREDGOVOR 1. KNJIZI

Ova knjiga prva je u nizu od nekoliko knjiga o povijesti hrvatskoga jezika od srednjeg vijeka do XXI. stoljeća. Povijest hrvatskoga jezika u srednjem vijeku shvaćenu kao točno određenu vrstu znanstvenoga teksta, vrlo je teško napisati uz postojeće znanstvene spoznaje. Nadalje, posebice je teško bilo obraditi dugo i složeno razdoblje srednjega vijeka zbog velikoga vremenskog raspona i neistraženih područja. Stoga su autori, u dogovoru s urednikom Stjepanom Damjanovićem, izabrali teme radova, obradili ih temeljito opisujući izabranu jezičnu problematiku i dajući brojne potvrde iz hrvatskih srednjovjekovnih djela.

Na početku knjige Josip Bratulić piše o hrvatskome jeziku, hrvatskim pismima i hrvatskoj književnosti – svjedocima identiteta Hrvata, a dugo i složeno razdoblje od praslavenskoga do hrvatskoga jezika obradio je Ranko Matasović. Mateo Žagar opisuje latinicu, glagoljicu i ćirilicu kao tri osnovana hrvatska pisma u srednjem vijeku, Anđela Frančić piše o onomastičkim svjedočenjima o hrvatskome jeziku, a problematiku hrvatskih narječja u srednjem vijeku prikazao je Josip Lisac. Hrvatski crkvenoslavenski jezik opisuje Milan Mihaljević, Stjepan Damjanović izlaže o staroslavenskom i starohrvatskom u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima, a Boris Kuzmić opisuje jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. Posljednje je poglavlje Antologija hrvatskih srednjovjekovnih djela, u koju su uvrštene kronološkim redoslijedom izabrane stranice glagoljičnih, ćirilčnih i latiničnih djela s transliteracijom, odnosno transkripcijom teksta po izboru S. Damjanovića, B. Kuzmića, M. Mihaljevića i M. Žagara. Kako bi i strani čitatelji mogli saznati ponešto o povijesti hrvatskoga jezika u srednjem vijeku, napravljen je prijevod sažetaka autorskih radova na engleski jezik. Na kraju knjige nalazi se kazalo djela i kazalo imena.

Kako bi knjiga bila kvalitetna i u likovnom smislu, nastojali smo pripremiti kvalitetne fotografije hrvatskih srednjovjekovnih djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom te ostale likovne priloge. Grafički smo ih obradili i rasporedili po stranicama tako da uglavnom prate sadržaje o kojima pišu autori.

Sva su ljudska djela nesavršena, a samo Bog stvara savršena djela. Toga sam svjestan u trenucima kada završavamo rad na ovoj prvoj knjizi. Nadam se da će znanstvena i kulturna javnost prepoznati važnost ovoga izdavačkog projekta, pružiti mu potporu i pozitivno vrednovati uloženi trud i vrijeme svih sudionika pri ostvarenju ove knjige. U toj nadi i sa željom da svaki čitatelj uživa u knjizi čitanjem i gledanjem predajem prvu knjigu u tisak.

Ante Bičanić, glavni urednik

PREDGOVOR 2. KNJIZI

Namjera je izdavača ovim izdavačkim projektom podastrijeti široj hrvatskoj javnosti sintezu povijesnoga razvoja hrvatskoga jezika od srednjega vijeka do 21. stoljeća, prikazujući njegov vanjski razvitak (povijesne, političke i kulturne prilike), ali i unutarnji razvitak (promjene jezičnih jedinica – glasova, oblika, riječi, rečenica).

U ovoj drugoj knjizi daje se opis povijesnoga razvitka hrvatskoga jezika u 16. stoljeću, i to opisom razvoja hrvatskih narječja i hrvatskoga književnog jezika. Čakavski, kajkavski i štokavski nisu tri različita književna jezika, nego su tri dijalekatske stilizacije hrvatskoga književnog jezika. Njegovo su južnoslavensko ustrojstvo Hrvati dobili u knjige od crkvenoslavenskoga jezika iz ćirilometodske škole. Taj se vrlo rano, osim u svetoj liturgiji, potpuno otvorio govorima triju hrvatskih narječja. Temeljna je značajka hrvatske jezične situacije mnogodijalekatnost i tronarječnost. Hrvatski književni jezik tijekom njegova razvoja nisu određivala pojedina narječja i njihovi dijalekti kao zasebne danosti, nego komunikacijski suodnosi među njima. Hrvatski književni jezik nije nastao izborom i ustoličenjem jednoga dijalekta, već međuodnosom triju narječja: prvotno su prevladavala čakavska narječna obilježja, a onda su se tomu sve više pridruživala štokavska i kajkavska obilježja. U tome smislu može se zaključiti da je tronarječnost važno obilježje hrvatskoga književnog jezika.

Na početku knjige akademik Radoslav Katičić piše o hrvatskome jeziku na pragu novovjekovlja te naglašava da je hrvatski jezik zakoračio u novo doba »u vrlo teškim uvjetima i uz doista komplicirane okolnosti«. Hrvatska narječja u 16. stoljeću opisuje prof. dr. sc. Josip Lisac prikazujući njihova obilježja, razvoj i razmještaj te odnos narječja prema hrvatskome književnom jeziku. Dr. sc. Amir Kapetanović piše o čakavskome hrvatskom književnom jeziku, kajkavski hrvatski književni jezik prikazuje prof. dr. sc. Diana Stolac, štokavski hrvatski književni jezik doc. dr. sc. Sanja Vulić, a tronarječni tip hrvatskoga književnog jezika akademik Josip Bratulić. Akademik Stjepan Damjanović piše o jeziku hrvatskih glagoljičnih tekstova, a jezik hrvatskih pravnih tekstova opisuje doc. dr. Boris Kuzmić. Hrvatska imena, kako ona iz domovine tako i iz dijaspore, opisuje prof. dr. sc. Anđela Frančić, a o hrvatskome leksiku i leksikografskim djelima nastalim u 16. stoljeću piše prof. dr. sc. Marko Samardžija. Autorske prinose zaključuje prof. dr. sc. Ranko Matasović, koji opisuje odnos hrvatskoga jezika i drugih europskih jezika u 16. stoljeću. Na kraju knjige nalazi se Antologija djela iz 16. stoljeća, u koju su uvršteni uglavnom kronološkim redoslijedom odlomci izabranih djela: većinom su to autorska književna djela, ali ima glagoljaških i protestantskih tekstova, pravnih tekstova i dr.

Da bi knjiga bila cjelovita i vizualno kvalitetna, uz tekstove su dane fotografije i likovni prilozi. Time su ostvarene dvije važne uloge: dokumentira se ono o čemu pojedini autor piše te se u pedagoško-medotičkom smislu vizualno približava sadržaj pojedinoga poglavlja. Kako bi se bolje razumjelo razdoblje renesanse te vrijeme i prostor u kojima su djelovali hrvatski pisci i kulturni djelatnici 16. stoljeća, u prvome poglavlju dane su fotografije reprezentativnih djela hrvatske renesanse (građevine, kipovi, slike), a u drugome poglavlju fotografije minijatura vrhunskoga renesansnog slikara Julija Klovića iz kapitalnoga djela Lekcionar Farnese. U ostalim poglavljima likovni prilozi prate teme koje se obrađuju i prezentiraju djela koja se u njima opisuju, i to prikazom izabranih stranica i/ili odlomaka iz djela, a u antologiji su dane fotografije prvih izdanja ili prijepisa djela.

Nadamo se da će ova knjiga čitateljima donijeti zadovoljstvo zbog nekih novih spoznaja te da će znanstvena i kulturna javnost prepoznati važnost cijeloga izdavačkog projekta, pružiti mu potporu i pozitivno vrednovati uloženi trud i rad svih sudionika pri ostvarenju ove knjige.

Radoslav Katičić, Josip Lisac i Ante Bičanić, urednici

PREDGOVOR 3. KNJIZI

U trećoj knjizi Povijesti hrvatskoga jezika daje se opis povijesnoga razvitka hrvatskoga jezika u 17. i 18. stoljeću, i to opisom razvoja hrvatskih narječja i hrvatskoga književnog jezika. Na početku knjige akademik Radoslav Katičić piše o hrvatskome jeziku u 17. i 18. stoljeću, pokušavajući ga obuhvatiti „jednim pogledom” i pri tome naglašava kako to nije nimalo laka zadaća jer je tu previše „raznolikosti, raznih zbivanja, a i različita su to razdoblja i kao idejna ozračja, i kao stilske formacije”. Hrvatska narječja opisuje prof. dr. sc. Josip Lisac prikazujući njihova temeljna obilježja, razvoj i razmještaj te okolnosti u kojima se razvijaju. Prof. dr. sc. Sanja Vulić piše o štokavskome hrvatskom književnom jeziku u 17. stoljeću, a prof. dr. sc. Loretana Farkaš Brekalo o štokavskome hrvatskom književnom jeziku u 18. stoljeću. Kajkavski hrvatski književni jezik prikazuje dr. sc. Barbara Štebih Golub, čakavski hrvatski književni jezik doc. dr. sc. Ivica Vigato, a o jeziku hrvatskih poslovnih tekstova piše akademik Josip Bratulić. O hrvatskim pismima i pravopisima piše prof. dr. sc. Mateo Žagar, o hrvatskim gramatikama prof. dr. sc. Sanda Ham, o hrvatskome leksiku i leksikografiji prof. dr. sc. Marko Samardžija, a hrvatska imena opisuje prof. dr. sc. Anđela Frančić. Autorske prinose zaključuje akademik Ranko Matasović, koji opisuje odnos hrvatskoga jezika i drugih europskih jezika u 17. i 18. stoljeću. Na kraju knjige nalazi se Antologija djela iz 17. i 18. stoljeća, koju su pripremili dr. sc. Sanja Holjevac, prof. dr. sc. Josip Lisac i prof. dr. sc. Diana Stolac.

Hrvatski jezik u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću prolazi kroz dva jasno različita kulturnopovijesna razdoblja: barok i prosvjetiteljstvo. Ipak je opravdano prikazati njegovu povijest u oba ta stoljeća u jednoj knjizi. U oba se odvijao isti jezični razvoj koji je započeo na krilima katoličke obnove u doba baroka, a nastavio se bez uočljivoga prekida ili zaokreta nošen racionalizmom i predromantizmom u doba prosvjetiteljstva. Organski hrvatski mjesni govori, interdijalekti i regionalni razgovorni jezici bili su već od početka sedamnaestoga stoljeća uglavnom oni koji su i danas. Od tada nije bilo znatnijih jezičnih mijena. Nad tom raznolikosti i različitosti narječja i dijalekata, koja je tada bila veća nego je danas, izgrađivao se polako, ali nezaustavljivo, hrvatski književni jezik i kretao se je prema konačnoj standardiziranosti. Taj razvoj išao je polako i nije tekao pravocrtno jer nije bilo društvenih snaga da ga odlučno povedu i provedu. To je pošlo za rukom tek hrvatskomu narodnom preporodu u drugoj četvrtini devetnaestoga stoljeća pod nadahnutim vodstvom Ljudevita Gaja. A narodni je preporod iznikao

iz prosvjetiteljstva i njegova predromantizma, kako god je svoju idejnu puninu dobio u duhu nacionalnoga romantizma i slavenskih nacionalnih preporoda u Habsburškoj Monarhiji, osobito češkoga. On tako kao povijesna pojava pripada i prosvjetiteljstvu, i romantizmu.

Razvoj prema spontanij uporabnoj standardizaciji tekao je u dvije struje koje nisu bile bez dodira jedna s drugom. Jedna je od tih struja jugoistočna i njezin je tijekom teritorijalno obuhvatio Dubrovnik, srednju i južnu Dalmaciju, Hercegovinu, Bosnu, Slavoniju i Ugarsku do Budima, koliko je bila nastanjena Hrvatima. Dijalektalno je taj razvoj obuhvaćao i korak po korak nadsvođivao južne čakavske govore, ikavske i najbliže štokavštini, pa nekada staroštokavske, a od nedavno novoštokavske u Dubrovniku i okolici, ijekavske, pa bosanske i hercegovačke, staroštokavske i novoštokavske, ijekavske i ikavske, a u Podunavlju staroštokavske i novoštokavske, šokačke i bunjevačke. Dijalekatska raznolikost s kojom je bila suočena ta struja jezične standardizacije i koju je morala prevladavati bila je vrlo šarolika. Sjeverozapadna struja teritorijalno je obuhvaćala Istru, Kvarner, gorsku Hrvatsku, Pokuplje, Prigorje, gornju Posavinu, Zagorje, Kalnik, Bilogoru, Podravinu i Međimurje te krajeve preko Mure dokle je sezao bekšinski arhiđa6 konat Zagrebačke biskupije. Glavni su likovi zametaka standardizacije na jugoistoku Bartol Kašić i Jakov Mikalja, a na sjeverozapadu Franjo Glavinić i Ivan Belostenec. Na jugoistoku je dijalekatsko stiliziranje književnoga jezika bilo dvonarječno, čakavsko-štokavsko, sa sve jačom prevagom štokavskoga, pa onda upravo novoštokavskoga, sve dok se kao standardni model nije probio „bosanski jezik”, novoštokavski ikavski kakvim je pisana štokavska redakcija čakavskoga lekcionara Bernardina Splićanina s kraja 15. stoljeća, koju je početkom 17. stoljeća redigirao i stilizirao bosanski franjevac Ivan Bandulavić i njome jako utjecao na izgradnju hrvatskoga književnog jezika i na tijekom njegove standardizacije. Svoj vrhunac to dostiže na samom početku 19. stoljeća u potpunom prijevodu Svetoga pisma Matije Petra Katančića, prvoj tiskanoj hrvatskoj Bibliji. Tu se već vrlo konkretno polažu temelji narodnomu preporodu. Sjeverozapadna struja bila je vrlo izrazito tronarječna, otvorena i čakavskomu, i kajkavskomu, i štokavskomu, slijevajući ih u slitinu. Tu se zrcali jezična zbilja kakva je bila u 17. stoljeću u Pokuplju, a okvir tomu razvoju davali su posjedi Zrinskih i Frankopana koji su se protezali od Jadrana do Mure. Stvorio se je čak književni i književnojezični krug oko kneževskoga dvora u tvrdom gradu Ozlju, koji je u novije vrijeme prozvan ozaljskim književnim krugom. Njemu su pripadali pjesnici Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan i leksikograf Ivan Belostenec. Poslije sloma urote zrinsko-frankopanske godine 1671. i rasturanja posjeda tih velikaških rodova izgubila je ta struja hrvatske jezične standardizacije svoj okvir i time je prekinuta. Prijadranski krajevi priključili su se jugoistočnoj struji jezične standardizacije, a sjeverozapadni, narječno kajkavski, ostali su izdvojeni i nastavili standardizaciju s odlučno kajkavskom narječnom stilizacijom hrvatskoga književnog jezika. Tronarječnost ozaljskoga kruga uvelike se je izgubila, ali je ostavila trajan i prepoznatljiv trag na kajkavskome hrvatskom književnom jeziku. Njegova je standardizacija napredovala i bolje, i brže nego onoga štokavski stiliziranoga na jugoistoku, koji je jače bio uključen u europsku jezičnu komunikaciju onoga vremena. I tako je to teklo do narodnoga preporoda. Tada se štokavski stiliziran književni jezik s jugoistoka protegnuo i na sjeverozapadni kut hrvatskih zemalja. Svi Hrvati dobili su time jedan standardni jezik. To je bilo već u devetnaestom stoljeću, ali je utemeljeno i izraslo u baroku i prosvjetiteljstvu, još u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću. Zaključno, važno je iznova naglasiti da je temeljna značajka hrvatske jezične povijesti mnogodijalekatnost i tronarječnost: čakavski, kajkavski i

štokavski nisu tri različita književna jezika, nego su tri dijalekatske stilizacije hrvatskoga književnog jezika, koji nije nastao izborom i ustoličenjem jednoga dijalekta, već međuodnosom triju narječja. Zato se može nedvojbeno zaključiti da je tronarječnost važno obilježje hrvatskoga književnog jezika.

U skladu s koncepcijom izdavačkoga projekta i u ovoj su knjizi uz autorske tekstove dane fotografije i likovni prilozi. Kako bi se bolje i potpunije razumjela razdoblja baroka i prosvjetiteljstva te vrijeme u kojem su djelovali hrvatski jezikoslovci, pisci i kulturni djelatnici iz 17. i 18. stoljeća, u prvom i drugom poglavlju dane su fotografije reprezentativnih djela hrvatskoga baroka (građevine, kipovi, slike). U ostalim poglavljima fotografije prate teme koje se obrađuju i predstavljaju djela koja se u njima opisuju, i to prikazom izabranih stranica i odlomaka iz djela, a u antologiji djela dane su preslike prvih izdanja ili prijepisi djela.

Nadamo se da će ova knjiga pružiti radost čitateljima zbog usustavljanja poznatih činjenica i izlaganja novih spoznaja te da će znanstvena i kulturna javnost pružiti potporu izdavačkomu projektu i pozitivno vrednovati rad svih sudionika pri ostvarenju ove knjige. U toj nadi predajemo knjigu u tisak.

Radoslav Katičić, Josip Lisac i Ante Bičanić, urednici

Svako je razdoblje u povijesti hrvatskoga književnog jezika bilo važno za njegov razvoj i standardizaciju, ali je 19. stoljeće osobito važno jer se u njemu ubrzano izgrađivao standardni jezik u odnosu na prethodna povijesna razdoblja. U prvim desetljećima 19. stoljeća postojala je u hrvatskome jeziku slovopisna i pravopisna neujednačenost, a unatoč nekim naznakama ostalo je otvoreno pitanje osnovice standardnoga jezika jer je uz štokavštinu i kajkavština imala mogućnost za prihvaćanje. Narodni preporod položio je temelje potpunoj standardizaciji hrvatskoga jezika, ali ju nije doveo do kraja. U to vrijeme trebalo je zakoračiti na nova područja društvenoga razvoja, pisati i govoriti o pojmovima i pojavama o kojima se do tada, tijekom dugih stoljeća, hrvatskim jezikom nije ni pisalo, a vjerojatno ni govorilo. Drugu polovicu 19. stoljeća u Hrvatskoj bitno označuju djelatnosti filoloških škola – zagrebačke, riječke, zadarskoga jezično-kulturnog kruga i škole hrvatskih vukovaca. Među predstavnicima tih škola vode se rasprave i polemike koje se najvećim dijelom odnose na koncepciju standardnoga jezika i pravopisa. Zagrebačka filološka škola pružila je važan prinos standardizaciji, ali je ostajala uporno pri pravopisnim i gramatičkim rješenjima koja ipak nisu bila prikladna da se na njima zasnuje trajna stabilnost hrvatskoga standardnog jezika. Konačnu standardizaciju hrvatskoga jezika proveli su hrvatski vukovci, koji su imali sve važne preduvjete za to: naklonost i potporu političkih vlasti, izravan utjecaj na školski sustav i sveučilišnu izobrazbu, jezikoslovne kompetencije i odlučnost da se to provede. Tako je krajem 19. stoljeća hrvatski jezik postigao punu standardnost: bio je autonoman u odnosu na organske idiome i skupine idioma, svjesno normiran u jezičnim priručnicima, polifunkcionalan (s izgrađenim funkcionalnim stilovima – književnim, novinskim, znanstvenim i administrativno-poslovnim), stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu.

U četvrtoj knjizi **POVIJESTI HRVATSKOGA JEZIKA** obrađuje se povijesni razvitak hrvatskoga jezika u 19. stoljeću, i to tako da se prikazuje sustavno razvitak hrvatskoga književnog jezika i hrvatskih narječja. U prvim trima poglavljima opisuju se povijesne, političke, kulturne i društvene prilike u kojima se razvijao hrvatski jezik: u prvom poglavlju Marko Samardžija opisuje hrvatski jezik od početka 19. stoljeća do narodnoga preporoda, u drugom poglavlju Radoslav Katičić prikazuje hrvatski jezik od narodnoga preporoda do kraja 19. stoljeća, a u trećem poglavlju Ivo Pranjković opisuje filološke škole u drugoj polovici 19. stoljeća, koje su u tome razdoblju djelovale i na osobit način utjecale na standardizaciju hrvatskoga jezika. Kajkavsku stilizaciju hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću opisuje Barbara Štebih Golub, a hrvatska narječja i dijalektološka istraživanja Josip Lisac.

Razvoj hrvatskoga društva u drugoj polovici 19. stoljeća odvijao se ubrzano na brojnim područjima – u školstvu, znanosti, upravi, kulturi, gospodarstvu i drugdje te zahtijeva standardni jezik koji će biti uređen na svim jezičnim razinama (slovopisnoj, pravopisnoj, gramatičkoj, leksičkoj) i kojim će se moći izraziti svi postojeći pojmovi i nove pojavnosti na području

književnosti, novinstva, znanosti, uprave i administracije. Stoga su sljedeća poglavlja posvećena jezičnoj i stilskoj analizi hrvatskoga standardnog jezika, odnosno funkcionalnim stilovima koji su tada izgrađivani. Sanja Vulić i Gordana Laco obrađuju jezik hrvatskih književnih djela, Vlasta Rišner opisuje jezik hrvatskih novina i časopisa, Marijana Horvat, Lana Hudeček i Milica Mihaljević prikazuju jezik hrvatskih znanstvenih tekstova, a Vladimira Rezo obrađuje jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 19. stoljeću.

Sljedeća poglavlja posvećena su opisu temeljnih hrvatskih jezikoslovnih priručnika objavljenih u 19. stoljeću: hrvatske pravopise, uz pregled slovopisnih i pravopisnih previranja u 19. stoljeću, prikazuje Lada Badurina, hrvatske gramatike Željka Brlobaš, a rječnike i leksikografiju Marko Samardžija. U nastavku knjige Anđela Frančić piše o hrvatskim imenima, Josip Bratulić prikazuje hrvatsku filologiju i filološka istraživanja, a Dubravka Sesar opisuje odnos hrvatskoga jezika i europskih jezika te utjecaj pojedinih jezika na hrvatski jezik u 19. stoljeću. Knjiga završava opsežnom antologijom izabranih raz nolikih tekstova iz 19. stoljeća, koji oprimjeruju ono o čemu se piše u prethodnim autorskim poglavljima.

U skladu s koncepcijom cijeloga izdavačkog projekta i u ovoj knjizi znanstvene tekstove prate fotografije važnih djela hrvatskoga jezika i hrvatske pisane baštine koja su nastala i/ili objavljena u 19. stoljeću. U knjizi je objavljeno oko 470 fotografija, koje su izabrane između 2000 pripremljenih fotografija. Naslov djela u potpisu ispod fotografije, u svim poglavljima knjige, donosi se transkribirano i prema suvremenom slovopisu i pravopisu kako bi bio jasan i razumljiv svima, a izvorni slovopis i pravopis vidljiv je na fotografiji naslovnice djela i u autorskom tekstu pojedinoga poglavlja. Nadalje su izabrane pojedine značajne slike hrvatskih slikara 19. stoljeća i postavljene su fotografije tih slika na početku svakoga autorskog poglavlja.

Predajemo ovu knjigu hrvatskoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti, nadajući se da će čitateljima pružiti zadovoljstvo objavljenim tekstovima i fotografijama, kako zbog usustavljanja poznatih činjenica te još više zbog iznošenja novih znanstvenih spoznaja. Usto se nadamo da će ova knjiga potaknuti i druge stručnjake na nova znanstvena istraživanja povijesti hrvatskoga jezika u 19. stoljeću.

Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija i Ante Bičanić, urednici

PREDGOVOR 5. KNJIZI

Opraštajući se s 19. stoljećem mnogi pripadnici naraštaja ne samo hrvatskih književnika i javnih djelatnika, koji su i sami bili što sudionicima što samo suvremenima zbivanja u zadnjim njegovim desetljećima i godinama, nisu krili nezadovoljstvo postignućima i stečevinama odlazećega stoljeća. A neki, poput Antuna Gustava Matoša, nisu izbjegavali ni bilanciranje onoga lošega što je to stoljeće namrlo: „Novac nam dalo mjesto Gospoda, tvornicu mjesto crkve, liberalizam mjesto slobode, Rothschilde mjesto plemića, advokate mjesto Napoleona, hiljadu rđavih mjesto jedne dobre knjige, razne drangulije mjesto mlijeka majčina, mozak mjesto srca.” Stoga su velike nade u ostvarenje dotada neostvarenih snova i očekivanja polagane u novo, 20. stoljeće koje je započelo kao miran nastavak prethodnoga tako da se činila neprolaznom Europa kraljeva i careva, raskošnih dvoraca i zakašnjele dvorske kulture. A onda odjednom, još u vrijeme Velikoga rata, a navlastito nakon Versaillesa, ta se slika stubokom promijenila. Gotovo preko noći nastupilo je vrijeme zgusnute i ubrzane povijesti u kojoj su, nakon propasti nekoliko monarhija i promjene duhovnog ozračja, važno mjesto zauzele rasprave o tzv. velikim temama: o demokraciji, sudbini čovječanstva, svjetskoj politici, samoopredjeljenju naroda, komunističkoj opasnosti, fašizmu, nacionalsocijalizmu. Upravo u vrijeme Velikoga rata (1916.) pojavila se postumno priređena knjiga s predavanjima velikoga Ženevljanina Ferdinanda de Saussurea (1857. – 1913.) kao najava smjene paradigme u jezikoslovlju: dotada prevladavajući mladogramatičarski pristup postupno će odmijeniti strukturalistički pristup(i): ženevski, ruski, praški i kopenhaški.

Postavke mladogramatičarskoga nauka, oblikovana od sedamdesetih godina 19. stoljeća uglavnom u Leipzigu, vrlo su brzo afirmaciju doživjele i u hrvatskome jezikoslovlju, čemu su na ruku išli i izravni dodiri nekih hrvatskih jezikoslovaca s jezikoslovcima lajpciške škole. Kako je mladogramatičarski nauk u jezikoslovnoj kroatistici od početka povezan s novoštokavsko-ijekavskom koncepcijom hrvatskoga književnog jezika, u povijesti hrvatskoga jezika duboko u 20. stoljeće, praktički do druge polovice sedamdesetih godina, razvidna su dva tijeka: jedan koji slijedi mijene u društvenim i političkim (ne)prilikama hrvatske jezične (i etničke) zajednice, pretežitim dijelom u sastavu višenacionalnih i višejezičnih državnih zajednica, i drugi koji, u spomenutoj smjeni jezikoslovnih paradigme, ponajprije uz pomoć postavka praških strukturalista o književnome jeziku kao društvenome fenomenu različitu od „narodnog jezika”, koje su ugrađene u temelje suvremene standardologije, svjedoči o postupnu i neprekidnu oblikovanju hrvatske emancipacijske jezične paradigme.

Hrvatski narod proživio je i preživio je u 20. stoljeću brojne političke režime i države: od

Austro-Ugarske Monarhije, preko Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, preko Nezavisne Države Hrvatske i Demokratske Federativne Jugoslavije / Federativne Narodne Republike Jugoslavije, odnosno Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije do samostalne Republike Hrvatske. Povijest hrvatskoga jezika u 20. stoljeću, kao što pokazuju pojedina poglavlja ove knjige, nije protjecala ravnomjerno i pravocrtno, nego je čini obilje različitih zbivanja, često poticanih izvanjskim čimbenicima (tzv. vidljivom rukom), koja nerijetko snažno usporavaju matični tijek gotovo do zaustavljanja. Vrijedi to podjednako za vrijeme do proljeća 1945., tj. do granice koju mnogi povjesničari uzimaju za početak nove epohe u povijesti Europe i čovječanstva, kao i za prilike što su nastupile nakon toga novog početka i potrajale su do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća, a na nešto drugačiji način i do konca njegova zaglavnog desetljeća. Jezična i jezičnopolitička zbivanja u 20. stoljeću bila su složena i burna te u najvećoj mjeri obilježena pravopisnom i rječničkom problematikom te odnosom između hrvatskoga i srpskoga standardnog jezika. U vrijeme prve i druge Jugoslavije Hrvatima se na različite načine osporavalo da svoj jezik nazivaju svojim imenom te da ga slobodno i neometano upotrebljavaju u javnim i državnim službama, u medijima, zakonodavstvu i u školstvu. Snažno je provedena jezična unitarizacija i stvaranje zajedničkoga standardnog jezika za Hrvate i Srbe uz snažnu podršku vlasti kako u Jugoslaviji tako i u samoj 6 Hrvatskoj. S druge strane unitarizacija je nailazila na otpor hrvatskih jezikoslovaca i kulturnih djelatnika, a povremeno i na otvorenu borbu za ravnopravan položaj hrvatskoga književnog jezika u drugoj Jugoslaviji. Poslije državnopravnoga razdruživanja od bivše države Hrvatski sabor donio je 22. prosinca 1990. Ustav Republike Hrvatske i u njemu je određeno da je u službenoj uporabi u Republici Hrvatskoj hrvatski jezik pisan latiničkim pismom. Time je počelo sasvim novo doba, omogućeno državnom nezavisnosti, i stvoreni su uvjeti za miran i slobodan razvoj hrvatskoga jezika te njegovo nesmetano istraživanje.

Neprestano hrvanje s vrlo nepovoljnim postavkama i postupcima nekoliko jezičnih politika zajedno s cjelostoljetnim stvaralačkim nastojanjem oko hrvatskoga standardnog jezika, svijest o nužnosti njegove kodifikacije, ustrajavanjem u razmicanju granica njegove višefunkcionalnosti i njegovim kultiviranjem kao osmišljenim uvođenjem reda u bogatstvo razlika – sve to obuhvatiti jednom, makar i vrlo opsežnom knjigom nije ni lako ni jednostavno. Stoga je cilj završnih dviju knjiga Povijesti hrvatskoga jezika, imajući na pameti poznatu Matoševu misao da je „hrvatski jezik proizvod odnošaja Hrvata prema Hrvatskoj”, što cjelovitije, tematski i problemski razgođeno, prikazati sve glavne sastavnice razvojne okomice hrvatskoga jezika tijekom 20. stoljeća, a napose najvažnije promjene u njemu kao kôdu hrvatske pisane kulture i u njegovu sociolingvističkome pejzažu.

S obzirom na bogatstvo tema i opsežnost rukopisā o njima građa o povijesti hrvatskoga jezika u 20. stoljeću ravnomjerno je podijeljena u dvije knjige – petu i šestu. U 5. knjizi izlaže se povijest hrvatskoga jezika u 20. stoljeću, i to samo prvi dio, zbog iznimno mnogo tema i opsežna rukopisa, a drugi dio tema obradit će se u posebnoj 6. knjizi Povijesti hrvatskoga jezika. Peta knjiga započinje opisom povijesnih, kulturnih i političkih prilika te utjecaja državnih

vlasti na razvitak hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. Marko Samardžija opisuje razvoj hrvatskoga jezika od početka 20. stoljeća do 1945. godine, a Ivo Pranjković obrađuje razvoj hrvatskoga jezika od 1945. do kraja 20. stoljeća. U dvama sljedećim poglavljima knjige obrađuju se normativni priručnici hrvatskoga jezika: Željka Brlobaš i Marija Znika opisuju hrvatske gramatike i gramatičku normu, a Lada Badurina hrvatske pravopise i pravopisnu normu u 20. stoljeću. Sljedeća poglavlja posvećena su hrvatskomu jeziku kao jeziku hrvatske književnosti i stilovima hrvatskoga književnog/standardnog jezika: Sanja Vulić i Gordana Laco obrađuju jezik hrvatskih književnih djela, Vlasta Rišner i Jadranka Mlikota opisuju jezik novina i časopisa (publicističkih tekstova), Marijana Horvat, Lana Hudeček i Milica Mihaljević pišu o jeziku hrvatskih znanstvenih tekstova, a Vladimira Rezo istražuje i opisuje jezik administrativno-poslovnih tekstova u 20. stoljeću. Ostala područja uporabe standardnoga jezika također su opsežno obrađena: Borko Baraban piše o kultiviranju hrvatskoga književnog/standardnog jezika i jezičnome savjetništvu, Lada Badurina i Nikolina Palašić prikazuju polemike o hrvatskome jeziku i jezikoslovnim temama, Silvana Vranić i Sanja Zubčić opisuju hrvatska narječja, dijalekte i govore, a Dinka Pasini piše o supstandardnim varijetetima hrvatskoga jezika u 20. stoljeću.

Koncepcija je Društva CROATICA u izdavačkom projektu POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA da znanstvena istraživanja pojedinih tema i autorske radove koji su iz njih proizašli trebaju pratiti izvorni dokumenti, djela hrvatske pisane i znanstvene baštine, zemljovid i karte te ostali značajni tiskani i likovni prilozi. U skladu s time i u ovoj knjizi dane su fotografije svih prethodno navedenih djela iz 20. i 21. stoljeća. U knjizi se objavljuje oko 450 fotografija koje su izabrane između 2500 snimljenih fotografija; većinu fotografija autorski je kreirao Ante Bičanić, a neke su dobivene za korištenje od pojedinih institucija, ustanova i pojedinaca (vidi impresum i stranicu 4). Potpise ispod fotografija napisao je Ante Bičanić, a doradili su ih urednici. Na početku svih poglavlja smještene su reprodukcije slika hrvatskih slikara iz 20. stoljeća, koje se nalaze u fundusu Moderne galerije u Zagrebu.

Nadamo se da će hrvatska znanstvena i kulturna javnost prepoznati vrijednost i važnost ovdje donesenih rezultata znanstvenih istraživanja i raščlamba te izloženih spoznaja o razvoju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. Predajemo ovu knjigu na čitanje i prosudbu u nadi da će čitateljima pružiti zadovoljstvo zbog novih spoznaja.

Ivo Pranjković, Marko Samardžija i Ante Bičanić, urednici

PREDGOVOR 6. KNJIZI

U koncepciji istraživanja povijesti hrvatskoga jezika u 20. stoljeću naglasak je stavljen na istraživanje, analizu i opis važnih sastavnica povijesnoga razvitka hrvatskoga jezika obrađujući pri tome sustavno i cjelovito pojedine teme na temelju izvora, dokumenata i literature. U prethodnoj, petoj knjizi, koja je tiskana 2018., objavili smo prvi dio istraženoga i opisanoga gradiva – 12 tema, a sada u ovoj šestoj knjizi objavljujemo drugi dio, i to 12 novih tema. Tako smo s ukupno 24 teme prikazali složene jezične jedinice, pojave i procese u hrvatskom jeziku u 20. stoljeću te povijesne osobe, događaje i prilike koje su utjecale na razvitak hrvatskoga standardnog jezika, ali i hrvatskih govorā, dijalekata i narječjā te supstandardnih varijeteta.

Kao i u mnogim drugim nacionalnim leksikografijama slavenskih i neslavenskih jezika, hrvatska jednojezična leksikografija nastala je i razvila se poslije niza dvojezičnih ili višejezičnih rječnika. U 20. stoljeću objavljeno je osam jednojezičnih rječnika hrvatskoga jezika i tu temu obradio je Marko Samardžija u prvom poglavlju knjige. Hrvatska dvojezična i višejezična leksikografija u svojoj povijesnoj okomici uspješno je pratila tokove europske leksikografije. U 20. stoljeću napisani su brojni dvojezični i višejezični rječnici različitih namjena i kakvoće, a najčešće su tiskani opći, priručni, džepni, školski, slikovni i frazeološki rječnici. O tome piše u drugome poglavlju Bernardina Petrović.

Tijekom 20. stoljeća objavljen je velik broj terminoloških rječnika različitih struka te leksikoni i enciklopedije, koji su dali vrijedan prinos razvoju znanstvenoga nazivlja i znanstvenoga stila hrvatskoga standardnog jezika. Osobito je bio plodan rad u drugoj polovici 20. stoljeća kada je Leksikografski zavod Miroslav Krleža pripremio i izdao više od 250 enciklopedija, rječnika, leksikona i drugih izdanja. Tu temu obradili su u trećem poglavlju Lana Hudeček, Kristian Lewis i Milica Mihaljević. U četvrtom poglavlju Jadranka Nemeth-Jajić donosi pregled udžbenika hrvatskoga jezika, osnovnoškolskih i srednjoškolskih, radi dobivanja uvida u to kako se hrvatski

jezik učio i poučavao u 20. stoljeću. Podrobnije su prikazani oni udžbenici koji su bili prijelomni za poučavanje hrvatskoga jezika i stjecanje jezične naobrazbe.

Hrvatska onomastika u 20. stoljeću snažno se razvija i sve je više istraživača koji svoj znanstveni interes usmjeravaju na mnoge izvore imenā kojima smo okruženi. Potkraj stoljeća onomastika ulazi u srednjoškolske udžbenike i postaje izbornim predmetom sveučilišne preddiplomske i poslijediplomske nastave. Zaslugom predstavnika Praške škole proučavanje standardnog jezika postaje jednim od težišta slavističkih istraživanja. Problematika slavenskih standardnih jezika osobito je dominantna pedesetih i šezdesetih godina 20. st. u slavističkim istraživanjima. Hrvatski se jezikoslovci također intenzivno bave značajkama, funkcijama i normama standardnoga jezika. O hrvatskim imenima i onomastičkim istraživanjima u 20. st. piše Anđela Frančić u petom poglavlju knjige, a standardološka istraživanja hrvatskoga jezika prikazao je Krešimir Mićanović u šestom poglavlju.

U 20. stoljeću u hrvatskoj su dijalektologiji ostvareni veliki rezultati, a to dokazuju brojeni radovi, studije, monografije i rječnici te suradnja u međunarodnim dijalektološkim projektima. Stariji istraživači često su dijalektnoj građi pristupali tradicionalno, a od sredine 20. st. dijalektološka se metodologija izrazito modernizira, i to prvenstveno u smislu strukturalističkoga pristupa. Dvadeseto je stoljeće ključno i iznimno plodno za stilističko istraživanje hrvatskoga jezika. U njemu se hrvatska stilistika obogaćuje nizom djela u kojima se proširuje i usustavljuje stilističko nazivlje, 6 određuju metodološki postupci te kritički propituju dosezi pojedinih pristupa. Hrvatski se jezik istražuje u jezikoslovnoj stilistici u nekoliko njezinih grana – afektivnoj stilistici, lingvostilistici i funkcionalnoj stilistici. Josip Lisac prikazuje dijalektološka istraživanja i leksikografske opise hrvatskih govora, dijalekata i narječja u sedmom poglavlju, a Ljubica Josić piše o stilističkim istraživanjima hrvatskoga jezika u osmom poglavlju.

Deveto poglavlje napisala je Katica Krešić, a sadržava pregled povijesti hrvatskoga jezika u Bosni i Hercegovini u 20. st. kada su se smjenjivale različite državne vlasti koje su u okvirima svoje opće politike oblikovale i jezičnu politiku, koja je snažno utjecala na jezičnu praksu Hrvata i ostalih naroda u BiH. Hrvati koji žive izvan Hrvatske i BiH mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine: 1. autohtone hrvatske manjinske zajednice, odnosno dijalektno kompaktne zajednice, 2. hrvatsko iseljeništvo koje je heterogeno. O hrvatskom jeziku izvan Hrvatske u staroj i novoj dijaspori piše Sanja Vulić u desetom poglavlju.

Utjecaji stranih jezika na hrvatski jezik u 20. stoljeću očitovali su se na svim jezičnim razinama, a posebice na leksičkoj. Dok su početkom 20. stoljeća njemački i francuski jezik najviše utjecali na hrvatski jezik, u drugoj je polovici tu ulogu preuzeo engleski, koji je kao globalni jezik utjecao na većinu jezika svijeta. Također je u 20. st. važan utjecaj srpskoga jezika na hrvatski jezik,

osobito tije kom prve Jugoslavije (Kraljevine SHS / Kraljevine Jugoslavije), odnosno tijekom druge Jugoslavije (FNRJ/SFRJ) kada je silovito provođena unitarizacija i nametanje srpskoga jezika u javnim i državnim službama.

U Antologiju djelā iz 20. stoljeća nastojali smo izabrati tekstove koji će najbolje pokazati razvoj hrvatskoga standardnog jezika od početka do kraja 20. stoljeća. Izabrana djela pokrivaju različite funkcionalne stilove hrvatskoga jezičnog standarda, od normativnih jezikoslovnih priručnika i znanstvenih tekstova o hrvatskom jeziku preko enciklopedijskih, pravnih i novinskih tekstova pa sve do književnih djela. Razvidno je kako se hrvatski standardni jezik ostvario u svim funkcionalnim stilovima, u različitim društvenim područjima i u svim znanostima i strukama.

Akademik Radoslav Katičić napisao je u studenom 2016. Pogovor izdavačkom projektu pod naslovom „Hrvatski jezik u 21. stoljeću”. To je svojevrsni zaključak cijeloga projekta i nacrt za knjigu koja će se, možda, pojaviti za tridesetak godina kada prođe barem polovica 21. stoljeća. Nakon Pogovora slijedi sažetak autorskih poglavlja na engleskom jeziku, kazalo osobnih imena i životopisi autora.

U skladu s temeljnom koncepcijom izdavačkoga projekta POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA i u ovoj knjizi dane su fotografije izvora, dokumenata, djela hrvatske pisane i znanstvene baštine, zemljovidi i karte te ostali značajni likovni prilozi. U knjizi se objavljuje oko 350 fotografija koje su izabrane između 3000 snimljenih i obrađenih fotografija; većinu fotografija autorski je kreirao Ante Bičanić, a neke su dobivene za korištenje od pojedinih ustanova i pojedinaca.

Tijekom pripreme ove šeste knjige osobito nas je pogodila iznenadna smrt Marka Samardžije, suautora i urednika, koji je dao izniman doprinos izdavačkom projektu svojim autorskim tekstovima i uredničkim radom te koji je svim svojim umom, srcem i dušom stajao iza objavljenih knjiga. Stoga mu i ovom prigodom želimo na poseban način zahvaliti za sve što je učinio i molimo se da mu Bog podari vječni mir u svojem Kraljevstvu.

Nadamo se da će hrvatska znanstvena i kulturna javnost prepoznati vrijednost ovdje prezentiranih rezultata znanstvenih istraživanja i analiza te zabilježenih spoznaja o razvoju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću te da će čitateljima pružiti zadovoljstvo zbog izloženih novih činjenica i spoznaja.

Ivo Pranjković i Ante Bičanić, urednici